Tijorat banklari kapitallashuvi va daromadlar barqarorligini takomillashtirish

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika

instituti mustaqil izlanuvchisi

Tursunov Mustafo Mirzayevich

ORCID: 0009-0007-9658-7182

Email: mustafo_tursunov@tues.uz

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarining kapitallashuv darajasi va daromadlar barqarorligi o‘zaro bog‘liq yagona tizim sifatida tadqiq etilgan. O‘zbekiston bank tizimining 2024–2025-yillardagi ma’lumotlari asosida kapital, aktivlar va moliyaviy natijalar dinamikasi tahlil qilingan. Tahlil natijalariga ko‘ra, kapital yetarliligi ko‘rsatkichlari me’yoriy talablardan sezilarli darajada yuqori bo‘lishiga qaramay, kapitalning aktivlarga nisbati pasayib borayotgani hamda foydaning o‘zgaruvchanligi yuqoriligi aniqlangan. Tadqiqot natijalari kapitallashuvning asosiy ichki manbai hisoblangan foyda hozircha yetarli darajada barqaror emasligini, natijada kapital bazasini mustahkamlashda tashqi manbalarga bog‘liqlik saqlanib qolayotganini ko‘rsatdi. Shu asosda tijorat banklarining kapitallashuv darajasi va daromadlar barqarorligini o‘zaro uyg‘unlikda takomillashtirishning beshta ustuvor yo‘nalishi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banki, bank kapitali, kapitallashuv, kapital yetarliligi, Bazel III, daromadlar barqarorligi, sof foizli marja, komission daromadlar, ichki kapital generatsiyasi, moliyaviy barqarorlik

Аннотация. В статье уровень капитализации коммерческих банков и устойчивость их доходов исследованы как элементы единой взаимосвязанной системы. На основе данных банковской системы Узбекистана за 2024–2025 годы проанализирована динамика капитала, активов и финансовых результатов. Результаты анализа показали, что, несмотря на значительное превышение показателей достаточности капитала над установленными нормативными требованиями, наблюдается снижение отношения капитала к активам и высокая волатильность прибыли. Исследование показало, что прибыль, являющаяся основным внутренним источником капитализации, пока не обладает достаточной устойчивостью, вследствие чего сохраняется зависимость укрепления капитальной базы банков от внешних источников. На этой основе предложены пять приоритетных направлений комплексного совершенствования капитализации и устойчивости доходов коммерческих банков.

Ключевые слова: коммерческий банк, банковский капитал, капитализация, достаточность капитала, Базель III, устойчивость доходов, чистая процентная маржа, комиссионные доходы, внутренняя генерация капитала, финансовая устойчивость.

Abstract. The article examines the capitalization level of commercial banks and the stability of their income as components of a single interconnected system. Based on data from the banking system of Uzbekistan for 2024–2025, the dynamics of capital, assets, and financial performance are analyzed. The results indicate that, despite capital adequacy ratios remaining significantly above regulatory requirements, the capital-to-assets ratio has been declining, while profit volatility remains relatively high. The findings demonstrate that profit, as the primary internal source of capitalization, is not yet sufficiently stable, resulting in continued dependence on external sources for strengthening the capital base. Based on these findings, five priority areas are proposed for the integrated improvement of bank capitalization and income stability.

Keywords: commercial bank, bank capital, capitalization, capital adequacy, Basel III, income stability, net interest margin, fee income, internal capital generation, financial stability.

Bank faoliyatida kapital va daromad bir-biridan ajralgan holda tahlil qilinishi mumkin bo'lmagan ikki kategoriyadir. Kapital bankning kutilmagan zararlarni yutish qobiliyatini va u qabul qila oladigan tavakkalchilikka tortilgan aktivlar hajmini belgilaydi, daromad esa ushbu kapitalning o'sishining asosiy ichki manbai hisoblanadi. Ular o'rtasidagi bog'liqlik yopiq sikl ko'rinishida namoyon bo'ladi: kapital kredit qo'yilmalari hajmini, kredit qo'yilmalari daromadni, daromad esa kapitalizatsiya qilinadigan foyda orqali kapitalning yangi darajasini shakllantiradi. Aynan shu sababli kapitallashuv darajasini oshirish masalasini daromadlar barqarorligi masalasidan alohida hal qilib bo'lmaydi.

O'zbekiston bank tizimida bu bog'liqlik alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bir tomondan, bank aktivlari va kredit portfeli yuqori sur'atlarda o'smoqda, bu esa kapitalga bo'lgan talabni doimiy ravishda oshirib boradi. Ikkinchi tomondan, sektor foydasi yildan yilga keskin tebranmoqda, ya'ni kapitalning ichki manbai barqaror emas. Uchinchi tomondan, kapitalning katta qismi davlat ulushi mavjud banklarda jamlangan bo'lib, ularning kapitali tarixan byudjet mablag'lari hisobiga to'ldirib borilgan. Ushbu uch holat kapitallashuv va daromad barqarorligini yagona muammo sifatida o'rganishni taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi — tijorat banklari kapitallashuv darajasi bilan daromadlar barqarorligi o'rtasidagi bog'liqlikni baholash va ularni birgalikda takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat. Ma'lumot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari va moliyaviy barqarorlik sharhlari, tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon bankining moliyaviy sektorni baholash dasturi natijalari xizmat qildi. Tadqiqotda qiyosiy, struktura-dinamik va koeffitsient tahlili usullaridan foydalanilgan.

Bank tizimi kapitallashuvining asosiy ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan. 2025-yilda bank tizimining jami kapitali 17,9 foizga o'sib, 135,3 trln so'mga yetdi, regulyativ kapital yetarliligi ko'rsatkichi esa 18,3 foizni tashkil etib, 13 foizlik me'yoriy talabdan sezilarli yuqori bo'ldi.

1-jadval.

O'zbekiston bank tizimi kapitallashuvining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	01.01.2025	01.01.2026	O'zgarish
Bank tizimining jami kapitali, trln so'm	114,8	135,3	+17,9%
Jami aktivlar, trln so'm	769,4	924,8	+20,2%

Ko'rsatkich	01.01.2025	01.01.2026	O'zgarish
Kredit portfeli, trln so'm	514,5	587,0	+14,1%
Depozitlar, trln so'm	308,7	417,3	+35,2%
Kapitalning aktivlarga nisbati, %	14,9	14,6	-0,3 f.b.
Regulyativ kapital yetarliligi, %	17,1	18,3	+1,2 f.b.
1-darajali kapital yetarliligi, %	14,3	15,2	+0,9 f.b.

1-jadval ma'lumotlari kapitallashuv jarayonining ziddiyatli xususiyatini ochib beradi. Kapital mutlaq miqdorda tez o'smoqda, biroq u qoplashi lozim bo'lgan aktivlardan sekinroq o'smoqda: 2025-yilda aktivlar 20,2 foizga, kapital esa 17,9 foizga oshgan, natijada kapitalning aktivlarga nisbati 14,9 foizdan 14,6 foizga pasaygan. Ushbu farq muhim iqtisodiy mazmunga ega. Kapitalning ichki manbalar hisobiga o'sish sur'ati kapital rentabelligi va foydani kapitallashtirish koeffitsienti ko'paytmasiga teng. Kapital rentabelligi 11–14,5 foiz oralig'ida shakllangan sharoitda, foydaning butunlay kapitalga yo'naltirilgani holida ham kapital yiliga 14,5 foizdan tez o'sa olmaydi. Aktivlarning 20 foizli o'sishi esa undan yuqori. Demak, mavjud kredit ekspansiyasi sur'atida kapital yetarliligi zaxirasi muqarrar ravishda yeyilib boradi va uni saqlab qolish uchun yo tashqi manbalar, yo daromadlilikning oshishi talab etiladi.

Daromadning bu vazifani bajarishga qanchalik tayyorligi 2-jadvalda ko'rinadi. 2024-yilda bank tizimi 6,96 trln so'm sof foyda olgan bo'lsa, davlat ulushi mavjud banklar guruhi 317,2 mlrd so'm zarar bilan yakunlagan; bunga asosan Mikrokreditbank va Biznesni rivojlantirish bankining mos ravishda 1,7 va 2,2 trln so'mlik zararlari sabab bo'lgan. 2025-yilda esa tizimning sof foydasi 122,5 foizga o'sib, rekord 15,5 trln so'mga yetdi va birorta ham davlat banki yilni zarar bilan yakunlamadi.

2-jadval.

Bank tizimi sof foydasining dinamikasi va tarkibi

Ko'rsatkich	2024-yil	2025-yil	O'zgarish
Bank tizimining sof foydasi, trln so'm	6,96	15,50	+122,5%

Ko'rsatkich	2024-yil	2025-yil	O'zgarish
shundan davlat ulushi mavjud banklar	-0,32	5,79	zarardan foydaga
shundan xususiy banklar	7,28	9,70	+33,2%
Xususiy banklar ulushi, %	104,6	62,6	-42,0 f.b.
Eng yirik bankning sof foydasi, trln so'm	1,72	1,92	+11,4%

Aktivlar 20 foiz atrofida o'sgan sharoitda foydaning bir yil ichida ikki barobardan ortiq oshishi daromad barqarorligining pastligini ko'rsatuvchi eng aniq dalildir. Agar moliyaviy natija asosan barqaror manbalar — foizli va komission daromadlar hisobiga shakllanganida edi, uning o'sishi balans o'sishiga yaqin, ya'ni 15–20 foiz atrofida bo'lardi. Amalda esa 2024-yilgi natija muammoli kreditlar bo'yicha zaxiralarning ommaviy tashkil etilishi hisobiga pasaygan, 2025-yilgi natija esa aks jarayon va portfel sifatining yaxshilanishi hisobiga ko'tarilgan. Shu bilan birga, daromad tarkibida ijobiy tendensiya ham kuzatilmoqda: 2025-yilning to'rt oyida foizli daromadlar 13,3 foizga oshib 39 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, foizsiz daromadlar 31 foizga o'sib 21,7 trln so'mga yetdi, sof foizli marja esa 11,8 trln so'mni tashkil etdi. Ya'ni banklar daromadining nisbatan barqaror qismi — komission va tranzaksion daromadlar — foizli daromadlardan ikki baravar tez o'smoqda.

Uchinchi muhim natija kapitalning sifati va uning stress sharoitidagi holatiga tegishli. Moliyaviy sektorni baholash dasturi doirasidagi mustaqil baholashlarga ko'ra, milliy kapital ta'rifi Bazel III doirasiga to'liq mos emas: 2-darajali kapitalning taxminan uchdan bir qismini tashkil etuvchi subordinar qarz hisobdan chiqarish yoki konvertatsiya qilish talablariga javob bermaydi va shu sababli zararni haqiqiy yutish uchun ishlatila olmaydi. Bundan tashqari, muammoli kreditlarning hisobot bo'yicha ulushi xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosidagi baholashdan past bo'lib, bu tavakkalchilikka tortilgan aktivlarning, ya'ni yetarlilik koeffitsienti maxrajining kam ko'rsatilishini anglatadi. Noqulay stsenariy bo'yicha stress-testda tizimning kapital yetarliligi 9,9 foizgacha tushib, kapital taqchilligi 48 trln so'mni (YaIMning 2,2 foizi) tashkil etadi; muammoli kreditlarning to'liq tan olinmasligi va subordinar qarzning chiqarib tashlanishi hisobga olinsa, ko'rsatkich 7,7 foizga, taqchillik esa 79 trln so'mga (YaIMning 3,6 foizi) yetadi. Markaziy bankning hisob-

kitoblari ham shunga yaqin xulosa beradi: noqulay stsenariyda 2028-yil oxiriga borib asosiy kapital yetarliligi 5,6 foizgacha pasayishi mumkin.

Shunday qilib, kapitallashuv va daromad barqarorligi muammolari bitta manbadan kelib chiqadi: bank tizimi tez o'sayotgan balansni barqaror bo'lmagan foyda hisobiga qo'llab-quvvatlamoqda. Ushbu muammolar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari 3-jadvalda tizimlashtirilgan.

3-jadval.

Kapitallashuv va daromadlar barqarorligini takomillashtirish yo'nalishlari

Muammo	Yuzaga kelish sababi	Takomillashtirish yo'nalishi
Kapitalning aktivlardan sekin o'sishi	Kredit ekspansiyasi sur'ati ichki kapital generatsiyasi imkoniyatidan yuqori	Foydani kapitallashtirish, dividend siyosatini kredit siklga moslashtirish, aksiyalarni joylashtirish
Kapital sifatining yetarli emasligi	2-darajali kapitalda subordinar qarzning ulushi yuqori, zararni yutish qobiliyati cheklangan	Kapital ta'rifini Bazel III mezonlariga to'liq moslashtirish, konvertatsiya shartlarini kiritish
Foydaning yuqori o'zgaruvchanligi	Natija zaxiralar sikli, qayta baholash va bir martalik omillarga bog'liq	Daromadning barqaror yadrosini kengaytirish, risk asosida narx belgilash
Foizli marjaning siqilishi	Imtiyozli va yo'naltirilgan kreditlar ulushi yuqoriligi, resurs bazasi qimmatligi	Talab qilib olinguncha hisobvaraqlar va muddatli omonatlar ulushini oshirish, imtiyozli kreditlashni bosqichma-bosqich qisqartirish
Kapital va foydaning konsentratsiyasi	Kapitalning 61 foizi davlat ulushi mavjud banklarga to'g'ri keladi	Xususiylashtirish, strategik va portfel investorlarni jalb qilish, raqobat muhitini kuchaytirish

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, O'zbekiston bank tizimining kapital yetarliligi ko'rsatkichlari me'yoriy talablardan besh foiz bandidan ortiq yuqori bo'lsa-da, kapitalning aktivlarga nisbati pasayib bormoqda, ya'ni mavjud zaxira kredit o'sishi hisobiga asta-sekin yeyilmoqda. Ikkinchidan, kapitalning ichki o'sish imkoniyati kapital rentabelligi bilan chegaralangan bo'lib, u hozirgi aktivlar o'sish sur'atidan past, shu sababli kapital bazasini mustahkamlash tashqi manbalarga bog'liqligicha qolmoqda. Uchinchidan, kapitalning asosiy ichki manbai bo'lgan foyda barqaror emas: aktivlar 20 foizga o'sgan sharoitda sof foyda bir yilda 122,5 foizga oshgan, bu esa natijaning zaxiralar sikliga va bir martalik omillarga bog'liqligini ko'rsatadi. To'rtinchidan, e'lon qilingan kapitalning bir qismi zararni yutish qobiliyati cheklangan vositalardan iborat bo'lib, stress stsenariylarida yetarlilik koeffitsienti me'yoriy darajadan past tushadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kapitallashuv va daromadlar barqarorligini birgalikda takomillashtirishning quyidagi yo'nalishlari taklif etiladi: kredit ekspansiyasi yillarida dividend siyosatini cheklab, foydani kapitalga yo'naltirish orqali ichki kapital generatsiyasini oshirish; daromadning barqaror yadrosini — komission va tranzaksion daromadlarni — ustuvor ravishda rivojlantirish, chunki ular kapitalni sarflamaydi va kredit tavakkalchiligini yuzaga keltirmaydi; kreditlarda risk asosida narx belgilash tizimini joriy etish va imtiyozli kreditlash ulushini bosqichma-bosqich qisqartirish; resurs bazasi qiymatini talab qilib olinguncha hisobvaraqlar va barqaror omonatlar hisobiga pasaytirish; regulyativ kapital ta'rifini Bazel III mezonlariga to'liq moslashtirish hamda muammoli aktivlarni tan olishning prudensial va XMHS asosidagi baholashlarini yaqinlashtirish. Bu chora-tadbirlar birgalikda amalga oshirilgandagina kapital yetarliligi ko'rsatkichi nafaqat hisobot ma'lumotlarida, balki stress sharoitida ham ishonchli qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi 2019-yil 5-noyabrdagi O'RQ-580-son Qonuni. — Toshkent: Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son "O'zbekiston Respublikasining 2020–2025-yillarga mo'ljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklari kapitalining yetarliligiga qo'yiladigan talablar to'g'risidagi Nizom (2025-yildagi o'zgartirishlar bilan). — Toshkent, 2025.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2025-yil uchun statistik byulleten. — Toshkent, 2026. — cbu.uz

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2025-yil uchun moliyaviy barqarorlik sharhi. — Toshkent, 2026. — cbu.uz

6. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. Banklar faollik indeksi: 2025–2026-yillar tahliliy sharhlari. — Toshkent, 2026.

7. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program — Financial System Stability Assessment. IMF Country Report No. 25/145. — Washington, D.C., 2025.

8. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems. — Basel: BIS, 2011 (rev. 2019).

9. Berger A.N., Bouwman C.H.S. How Does Capital Affect Bank Performance During Financial Crises? // Journal of Financial Economics. — 2013. — Vol. 109, No. 1. — P. 146–176.

10. Stiroh K.J. Diversification in Banking: Is Noninterest Income the Answer? // Journal of Money, Credit and Banking. — 2004. — Vol. 36, No. 5. — P. 853–882.

11. Köhler M. Which Banks Are More Risky? The Impact of Business Models on Bank Stability // Journal of Financial Stability. — 2015. — Vol. 16. — P. 195–212.